

Galeta, Jan

Časopis Der Bautechniker (1880–1921) a liberecká architektura

Opuscula historiae artium. 2021, vol. 70, iss. 2, pp. 154-169

ISSN 1211-7390 (print); ISSN 2336-4467 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144988>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Časopis *Der Bautechniker* (1880–1921) a liberecká architektura*

Jan Galeta

The present study focuses on the professional journal Der Bautechniker, published in Vienna from 1880–1921. Although it was not a purely architectural journal, but a technical one, the publication of architectural projects played an important role in its content. The journal also served as a publishing platform for professional associations from Bohemia and Moravia, so on its pages we can find a number of plans and information related to our lands. The study focuses more closely on architects and builders from Liberec (Reichenberg), who over the years contributed copiously to the Der Bautechniker journal; thanks to this it is possible to enhance our knowledge of Liberec architecture at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: Der Bautechniker journal; architecture; builders; Liberec / Reichenberg; historicism; „Heimatstil“; Art Nouveau

Mgr. Jan Galeta, Ph.D.

Katedra teorie a dějin umění, Vysoká škola uměleckoprůmyslová, Praha / Department of Theory and History of Art, Academy of Arts, Architecture and Design in Prague
e-mail: 170193@mail.muni.cz

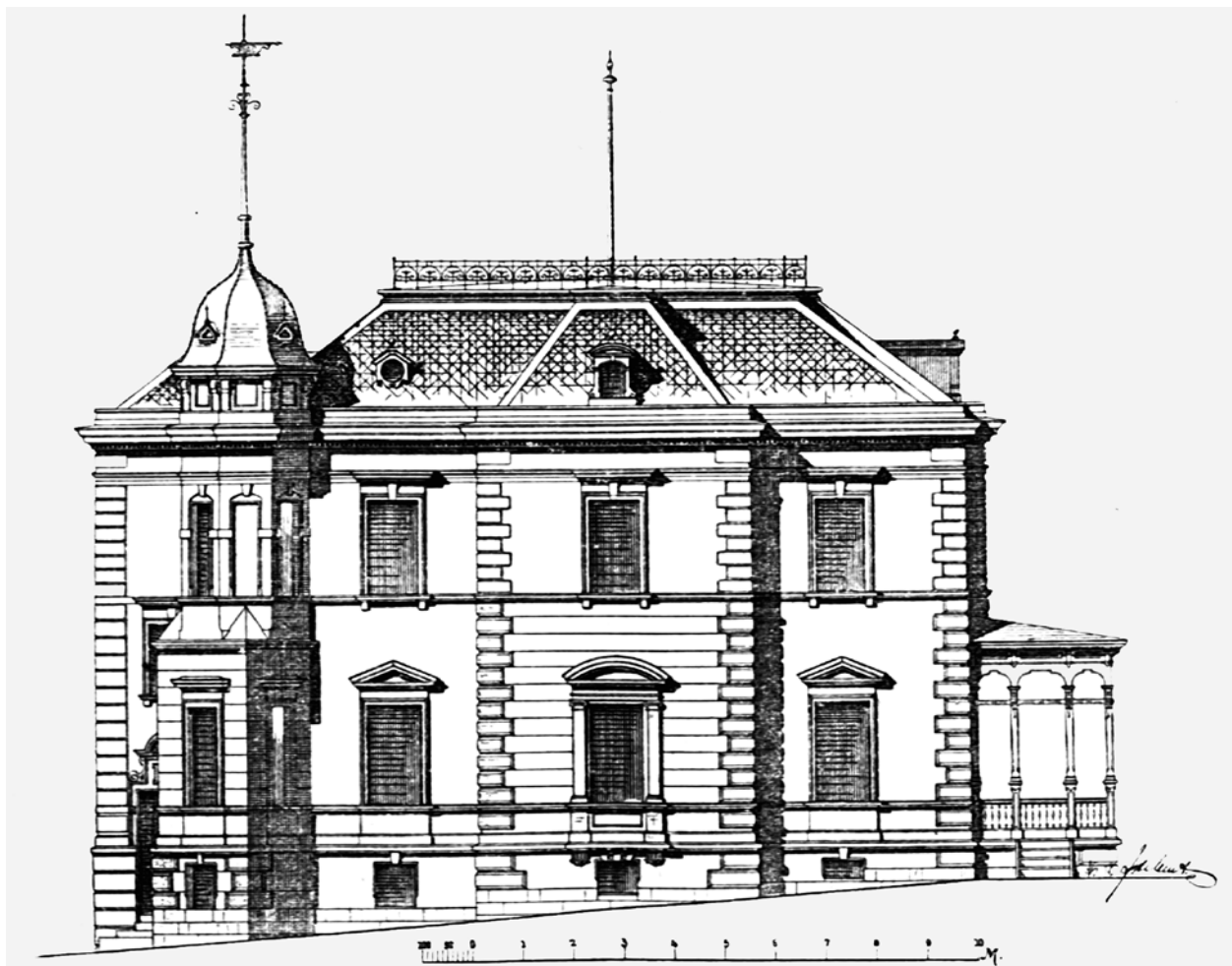
Dobová periodika, a odborné architektonické časopisy zvláště, jsou zdrojem, s nímž historici umění již dlouho a samozřejmě pracují. Někdy nám slouží jen jako zásobárna plánů a obrazové přílohy, jindy jako podstatný informační základ. Systematickým průzkumem však v těchto časopisech lze nalézt neznámé a obohacující poznatky, a to nejen skrze publikované projekty, ale také ve zprávách o probíhajících stavbách, v oznámeních soutěží, inzerátech i osobních zprávách. Jedním z takových doposud nepříliš využívaných periodik je *Der Bautechniker*. Vycházel ve Vídni v letech 1880–1921 a jak napovídá jeho název (v češtině *Stavební technik*) i postupně připojené podtituly *Centralorgan für das österreichische Bauwesen. Zeitschrift für Bau- und Verkehrswesen, Technik und Gewerbe*, orientoval se na celé široké téma stavebního odvětví a na stavitele a stavební firmy. Uveřejňovány v něm byly články o dění v oboru, technicky zaměřená pojednání o stavebních strojích, materiálech a technologiích, výjimečně i příspěvky o památkách, dále zprávy o nové výstavbě a soutěžích po celé monarchii, specifickou částí obsahu časopisu byla sféra železnice, dopravních a vodních staveb a novinky z těchto oborů, dále osobní zprávy (např. ocenění, jmenování do funkcí, nekrology atd.), informace z dění v profesních spolcích (jako byl Rakouský spolek architektů a inženýrů), přehledy a recenze oborové literatury, vyhlášená výběrová řízení z různých měst a společností na dodavatele staveb a také inzeráty a reklamy. Vedle toho však velmi podstatnou část obsahu tvořilo uveřejňování různých architektonických projektů a novostaveb. Ty byly představeny formou plánů (půdorysy, řezy, pohledy, situace) a textu, který byl někdy dílem redakce, někdy samotného projektanta. Zatímco v osmdesátých letech 19. století byla taková prezentace architektury v rámci periodika spíše výjimkou, v následujícím desetiletí se stala pravidlem a zhruba od poloviny devadesátých let převážila nad ostatními tématy. Od přelomu století pak už architektura v žádném čísle nechyběla, naopak přibýly i fotografie a také celostránková příloha s perspektivními pohledy na projektované budovy (tedy to, co bychom dnes nazvali „vizualizacemi“). Za války a po ní se situace ale zase změnila v neprospěch nových staveb.

Ačkoliv se zakladatel časopisu právník Leopold Berg (13. 8. 1840 Holešov – 15. 1. 1909 Vídeň) přátelil s mnoha architekty, např. Friedrichem von Schmidtem či Maxem Fleischerem (který byl ostatně častým přispěvatelem), především jej prý „silně přitahovalo národní hospodářství a sociální zákonodárství, které šlo ruku v ruce s rozvojem techniky“.¹ *Der Bautechniker* tak byl od začátku cílen k tomu „zprostředkovávat a podporovat sblížení techniky a řemesla“² a v mnohém se odlišoval od čistě architektonických časopisů, jako byly v této době ve vídeňském prostředí *Allgemeine Bauzeitung* a *Der Architekt*. Jak již bylo řečeno, byl šířeji zaměřen, vycházel oproti nim jako týdeník, a především neměl formu obrazového alba s množstvím velkoformátových příloh, ale naopak měla vyobrazení spíše nižší kvalitu a byla menšího formátu, včleněná do textu.³ Způsob pojednání o stavbách prezentovaných na jeho stránkách částečně odpovídal oběma architektonickým žurnálům, snad jen s větším důrazem na technické a menším na umělecké otázky.

Nejlépe lze vlastně *Der Bautechniker* srovnat s *Technickými listy* krátce vydávanými v Praze a na ně navazu-

jícím *Technickým obzorem*. Ten vycházel od roku 1893 a v podstatě *Der Bautechniker* formou, periodicitou i obsahem kopíroval. To, že *Technický obzor* měl ve svém programu vytyčeno „nahraditi cizí listy, které podobným účelům slouží a k nimž dosud pro nedostatek takového časopisu domácího technické naši sáhati byli nuceni“,⁴ dává jasně tušit, kým byl využíván jeho vídeňský vzor. V prostředí Čech, Moravy a Slezska totiž *Der Bautechniker* sloužil výlučně coby periodikum stavitelů a architektů německé národnosti. Projekty od národnostně českých architektů v něm lze spočítat v podstatě na jedné ruce. Substituoval tak na Moravě a ve Slezsku neexistující oborové časopisy, respektive to, že *Technische Blätter*, vydávaný Německým polytechnickým spolkem v Praze, se stavitelstvím a architekturou v podstatě vůbec nezabýval. O tom ostatně svědčí také to, že v devadesátých letech 19. století do podtitulu *Der Bautechniker* přibýlo „Organ des Vereines der Baumeister im Königreiche Böhmen“, později také „Organ des Vereines der Baumeister in Mähren und Schlesien“ a stavitelských spolků z dalších korunních zemí.

1 – Franz Xaver Daut, vlastní vila v Liberci, 1896–1897. *Der Bautechniker* 1898, s. 257

Velká část publikovaných staveb sice byla z Vídně, přesto je časopis studnicí podkladů pro studium architektury Předlitavska obecně, a Čech zvláště (spíše však německojazyčných regionálních center tohoto království, než jeho hlavního města). Právě stavby z Čech totiž byly na stránkách *Der Bautechniker* reprezentovány ze všech rakouských korunních zemí nejčastěji, přičemž prim mezi městy hrál v počtu publikací Liberec. Nejenže v průběhu třiceti let vydávání časopisu bylo uveřejněno více jak třicet projektů zdejších staveb – zřejmě nejvíce ze všech lokalit krom Vídně –, ale navíc ještě liberečtí tvůrci publikovali své návrhy pro jiná místa. To je jedním z důvodů, proč je předkládaná studie omezena právě na liberecké prostředí jako svého druhu „případová studie“ či „materiálová sonda“, která chce na konkrétních příkladech ukázat, jaký význam může mít systematické studium dobových periodik (v tomto případě *Der Bautechniker*) pro poznání lokální architektonické produkce. Součástí je proto i příloha se soupisem projektů libereckých staveb a libereckých architektů, které v *Der Bautechniker* vyšly. Dalším důvodem této volby je bezpochyby výjimečná pozice Liberce coby centra českých Němců a s tím související vysoká úroveň zdejší stavební produkce.

Liberecká architektura doby před první světovou válkou se již stala tématem několika uměleckohistorických textů,⁵ což se překvapivě málo promítlo do syntetizujících publikací českých dějin umění.⁶ Většina badatelského zájmu se soustředila na velké realizace veřejných reprezentativních budov – radnici, divadlo, muzeum, spořitelnu, lázně, Obchodní a živnostenskou komoru a několik dalších. Není se čemu divit, protože se jedná o významná díla předních vídeňských či německých autorů, která bezpochyby patří k tomu nejlepšímu, co na území Čech v dané době vzniklo. V tomto ohledu snese Liberec srovnání např. s Brnem či Opatov a částečně vlastně i s Prahou – tato města však byla v mnohem lepším postavení coby metropole jednotlivých korunních zemí. Ostatně i některé ze zmíněných libereckých významných staveb byly v *Der Bautechniker* publikovány, ačkoliv se objevily i na stránkách jiných žurnálů.⁷ Zájmem této studie jsou ovšem naopak projekty architektů působících v Liberci. Ve sledované době před první světovou válkou jich totiž ve městě na severu Čech působilo překvapivě velké množství. A ačkoliv jeho tvářnost poznamenali stejně významně jako slavnější tvůrci z centra monarchie, v diskurzu domácích dějin architektury jejich jména v podstatě nezaznívají, nebo jsou pouze letmo zmíněna. Právě analýza projektů publikovaných v *Der Bautechniker* může pomoci tuto lakunu v poznání architektury českých Němců zaplnit, protože časopis byl místem, kde tito tvůrci, stojící dnes poněkud mimo „kánón“, svá díla prezentovali.

Profesoři Státní průmyslové školy (Staatsgewerbeschule)

Liberecká průmyslovka se těšila dobrému renomé nejen ve svém regionu a vychovala řadu odborníků, kteří pak pokračovali ve studiích například ve Vídni. (Dnes se v rámci

dějin umění nejčastěji skloňuje především ta marginálie, že zde v letech 1886–1888 studoval Adolf Loos.)⁸ Jedním z profesorů této vzdělávací instituce byl také architekt Franz Xaver Daut (16. 7. 1849 Hořenice, dnes Chbany-Hořenice – 21. 8. 1902 Liberec). Ten v roce 1871 absolvoval pražskou techniku a poté, zřejmě dálkově, techniku ve Vídni, kde mu byli učiteli Heinrich von Ferstel a Willhelm von Doderer. V letech 1872–1876 byl zaměstnán jako stavbyvedoucí při stavbě nádraží Rakouské severozápadní dráhy v Praze (Praha-Těšnov, demolováno) podle projektu Carla Schlimpa a poté krátce pracoval na drážním projektu u Salcburku.⁹ Od roku 1877 byl držitelem titulu „civilní architekt“ a působil v hlavním městě monarchie,¹⁰ než byl v roce 1879 jmenován profesorem liberecké Státní průmyslové školy.¹¹ V roce 1900 se Franz Xaver Daut stal i stavebním radou jmenovaným císařem (k. k. Baurath)¹² a v rámci Liberce se těšil značné autoritě – byl jedním z odborných poradců města při rozhodování o stavbě divadla v roce 1881,¹³ kterou pak i vedl jako stavbyvedoucí, stejně jako stavbu spořitelny, banky Union, synagogy, tkalcovské školy a dalších staveb. O tkalcovské škole a synagoze právě on napsal doprovodný text do *Der Bautechniker*¹⁴ a zřejmě je i autorem textu o bance Union, byť zde není uveden.¹⁵ Při otevření spořitelny byl coby člen stavební komise osobně představen císaři Františku Josefovi I., který budovu roku 1891 navštívil, což bylo bezpochyby stvrzením jeho společenského postavení.¹⁶ Působil také jako soudní znalec¹⁷ a byl členem městské komise pro pořizování regulačního plánu¹⁸ – jako spoluautor připravil v roce 1880 regulaci dnešního náměstí Dr. E. Beneše (spolu s Aloisem Heinzem a Adolf Kaulfersem).¹⁹

Na stránkách *Der Bautechniker* Daut uveřejnil jednak některé drobné architektury – náhrobek, efemerní oltář a pomník – a několik projektů vil. [viz *Příloha*] Z nich stojí za zmínku především tři. Venkovské sídlo vrchního lesmistra R. von Devana publikované v roce 1892 bylo vzhledem k zaměstnání stavebníka srubovou stavbou z dřevěných trámů na kamenné podezdívce. Právě materiál a jeho zpracování činilo z jinak vcelku konvenční romantizující obdoby tehdejší vilové produkce zajímavou stavbu. Její přesná lokace nebyla uvedena, ale bezpochyby to bylo někde na samotě v horách, protože v textu se zmiňuje přesah střechy kvůli množství sněhu. Doprovodný článek mimo jiné pochvalně uvádí, že dům „je umělecky navržen a má charakteristické formy; zejména věž a štíty vytvářejí krásný efekt“.²⁰

Další Dautem navržená vila pro ředitele továrny v Českém Dubu C. Stolze měla stát v Liberci, nepodařilo se ji však lokalizovat. Text z roku 1892 dává její plány do zajímavých souvislostí s anglickým a americkým prostředím: „Mezi anglickou a americkou buržoazií, a to i ve větších městech, se dává přednost bydlení o samotě s rodinou v uzavřeném domě. Ani tam však nelze postavit samostatný rodinný dům v rozvinutém centru města; velmi levný a skvěle organizovaný systém železniční dopravy v těchto zemích však umožňuje pod-

2 – Franz Xaver Daut, Státní průmyslová škola v Liberci, 1894–1897. *Der Bautechniker* 1898, s. 701

nikateli bydlet i ve zdravějším prostředí, a přesto na dosah obce. Doufejme, že to bude po dokončení plánovaných dopravních staveb možné i v našem městě.“ Právě toto teoretické pozadí, odkazující k anglickým *cottage*, tak populárním ve střední Evropě, je v podstatě mnohem zajímavější než samotná architektura stavby.²¹ Všední vila s věžičkou skutečně „charakteristicky ukazuje spořádané štěstí majetné měšťanské rodiny.“²²

Třetí zajímavou vilou Franze Xavera Dauta byl jeho vlastní dům (1896–1897), zveřejněný velmi obsáhle nejen v pohledech, řezu a půdorysech, ale i ve fotografii a s plánem zahrady (Klostermannova 9, Liberec). Lze tedy předpokládat, že architektovi na tom velmi záleželo a stavbu považoval za jedno ze svých stěžejních děl. O to více překvapí předimenzovaná kubická hmota ve svahu stojící budovy, což jí z jedné strany činní až čtyřpodlažní. Zvnějšku je jen stroze dekorovaná v přísném neorenesančním stylu, jaký by se více hodil do předchozích desetiletí než na konec století. Rozlehlá vila na dobrém místě nedaleko školy, kde Daut pracoval, potvrzuje jeho význačnou pozici v liberecké společnosti. Ačkoliv se komentář pokoušel tvrdit, že „samotné vybavení, ačkoli se vyhýbá jakémukoli luxusu, lze označit za solidní, střední třídu“, jednalo se spíše naopak o luxusní bydlení. Lze předpokládat, že v domě žilo stejně, ne-li více, personálu než členů Dautovy rodiny – minimálně byt v suterénu pro domovníka mohl pojmout celou jednu rodinu. Sám architekt je také v textu značně vychválen: „Na podzim loňského roku jsme při příleži-

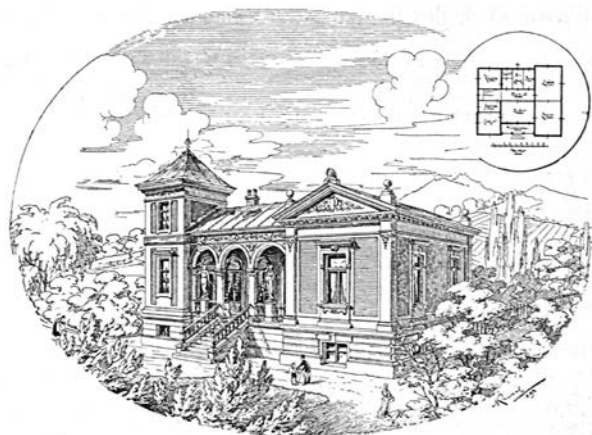
losti služební cesty do severních Čech měli možnost prohlédnout si dokončený objekt a můžeme s klidným svědomím říci, [...] že provedení jednotlivých prací jasně ukazuje, že stavebník je nejen sám odborníkem s praktickými zkušenostmi, ale že všichni zde zaměstnaní mistři stavitelé se snažili odvést jen krásnou a solidní práci.“²³ Ostatně oni mistři a firmy provádějící stavbu jsou pak jmenováni, takže konec článku má charakter spíše propagačního textu. [obr. 1]

Zásadní charakter mělo pro Dauta jistě také zveřejnění nové podoby budovy průmyslové školy (1898), na které on sám vyučoval.²⁴ Vývoj celého školního areálu byl samozřejmě složitější, už roku 1879 vznikl objekt chemických laboratoří, který v letech 1882–1883 zastínila třípodlažní stroze klasicizující budova situovaná na hlavní třídě (Masařkova 3, Liberec), postavená také podle Dautova projektu.²⁵ Nicméně v letech 1894–1897 byly k této budově podle Dautových plánů a stavebního programu ředitele školy Franze Richtera dostavěna dvě boční křídla s kreslírny v obou podlažích. Pravé křídlo je přitom v podstatě stejně dlouhé jako hlavní fronta, jednalo se tedy o mohutnou dostavbu. Proměny doznala i vstupní partie a jen pár let staré střechy byly obohaceny o mansardy. Fasády však ani na konci století nepřekročily linii strohé a přísné klasiky.²⁶ [obr. 2] Tak jako u předchozích Dautových projektů i tato stavba tedy jako by zmeškala dobu a na konci devadesátých let působila poněkud anachronicky.

V Dautově díle je totiž zřetelný silný tradicionalismus odkazující do sedmdesátých let, kdy studoval a pracoval na drážních projektech – právě ty jej asi ovlivnily více než například slavný Heinrich Ferstel na vídeňské technice. Strohost nádražních budov vynucená typizací a snižováním nákladů jako by se propisovala do celé Dautovy tvorby. K jeho dalším stavbám patřil v roce 1886 návrh výzdoby sálu v lázních Malý Semerink, fasády domu na Tržním náměstí ve stylu „francouzské renesance“²⁷ či v roce 1896 plány škol v Hejnicích (Lázeňská 406) a Machníně (Heřmánková 95).²⁸ Zřejmě nejvíce inovativně z jeho ōuvre tak působí díky své konstrukci výše zmíněné venkovské sídlo lesmistra von Devana, z hlediska formy pak neprovedený soutěžní plán na tělocvičnu Turnvereinu v Trutnově publikovaný roku 1889. Ten zároveň představuje, nepočítáme-li školy, projekt jediné skutečně veřejné budovy, který Daut uveřejnil.²⁹ Je pozoruhodné, že Dautovy „anachronické“ stavby v Liberci vznikaly přímo vedle hmotově, prostorově či stylově nově koncipovaných budov, jako je například Severočeské průmyslové muzeum³⁰ či banka Union. Ačkoliv na druhé jmenované stavbě se Daut jako odborník a dozor přímo podílel, v jeho vlastní práci jej to evidentně neovlivnilo a k módní severské neorenesanci se nepřiklonil. Ukazuje to na dichotomii, v architektuře tak častou, kdy „starší“ a „mladší“ názory platí paralelně vedle sebe.

Z profesorského sboru průmyslovky nebyl Daut jediný, kdo publikoval v *Der Bautechniker*. Architekt Artur Brausewetter (21. 3. 1849 Leobendorf, Dolní Rakousy – 5. 1. 1920 Brno) působil v Liberci jen do roku 1894, kdy přešel jako profesor na Německou průmyslovou školu do Brna. Během té doby uveřejnil pouze projekt rozhledny Stephanshöhe (Štěpánka) v Příchovicích na vrchu Hvězda z roku 1892.³¹ V završení rozhledny užil dřevěných prvků odkazujících k „Heimatstil“, který pak dále rozvíjel na vilových stavbách v Brně.³² V Liberci byl také spoluautorem budovy lidové a měšťanské školy prince Rudolfa.³³

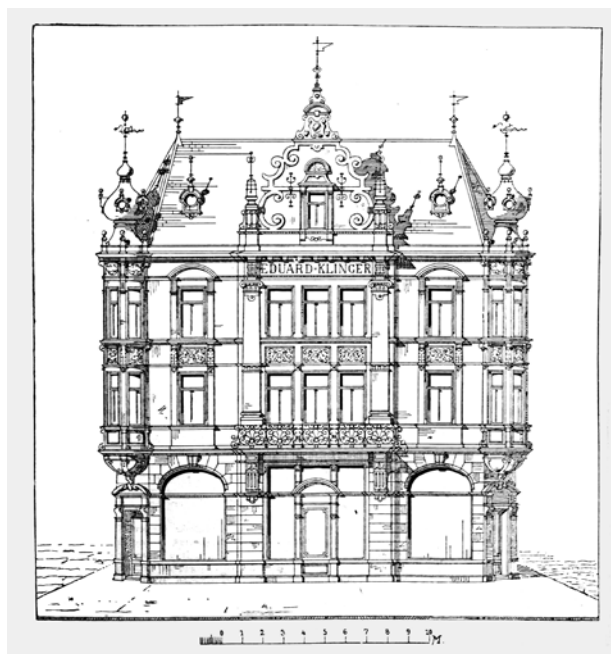
Další z profesorů byl Nikolaus Raubal (data nezjištěna), který na liberecké průmyslovce učil v letech 1882 až 1908, kdy byl jmenován ředitelem průmyslové školy v Plzni³⁴ a o rok později ředitelem průmyslovky ve Vídni-vnitřním městě. Následně získal také titul stavebního rady.³⁵ Během kariéry v Liberci zasedal v několika soutěžních porotách, například na tělocvičnu Turnvereinu v Jablonci v roce 1896³⁶ nebo na školu v Lanškrouně v roce 1908,³⁷ a působil jako odborný poradce při liberecké Obchodní a živnostenské komoře.³⁸ V *Der Bautechniker* publikoval v osmdesátých a devadesátých letech tři projekty vil, přičemž všechny provedením kresby představují spíše sugestivní studie zasazené do imaginárního kontextu, než skutečné architektonické plány. Zatímco jedna z nich měla být skutečně postavena na nespécifikovaném místě u Prahy,³⁹ dvě další byly pravděpodobně jen fantaziemi – jedna zasazená do jakoby italské krajiny, [obr. 3] druhá je dřevostavbou zřejmě v severočeských horách.⁴⁰ Nejen prove-

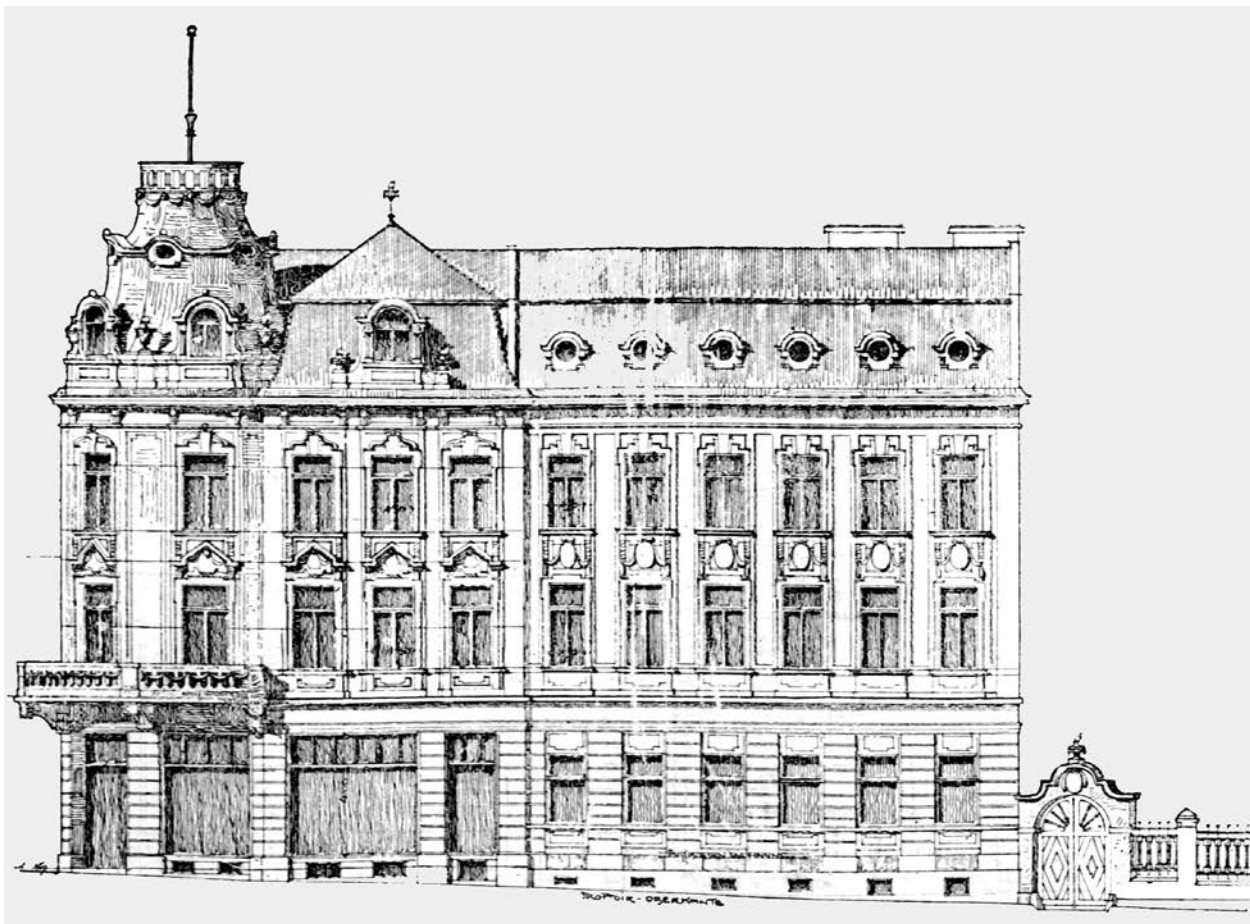
3 – Nikolaus Raubal, **rodinný dům**, 1895. *Der Bautechniker* 1895, s. 88

dení, např. bez detailních půdorysů, ale i jejich názvy – „rodinný dům“ a „venkovský dům pro malou rodinu“ – svědčí o tom, že mohly být spojeny s Raubalovou prací pedagoga, třeba jako vzory pro studenty. Poslední jeho publikovanou stavbou byl soutěžní projekt pro školu v Žaclěři, který získal první cenu, ale nebyl nerealizován.⁴¹ Z další Raubalovy tvorby lze uvést „gotický“ oltář a lustry v kapli liberecké nemocnice (1895). Výroční zprávy průmyslové školy uvádí, že navrhoval vily, obytné a obchodní domy i soutěžní projekt kostela, ale bohužel bez bližší specifikace.⁴²

Dalším z učitelů průmyslovky, který se prezentoval na stránkách *Der Bautechniker*, byl inženýr Oswald Julius Richter (1863 zámek Grabštejn – ?). Absolvent liberecké vyš-

4 – Oswald Julius Richter, **obchodní a obytný dům Eduarda Klíngera v Liberci**, 1895. *Der Bautechniker* 1895, s. 251

5 – Max Kühn a Heinrich Fanta, bytový dům E. Zöha v Trutnově, 1905. *Der Bautechniker* 1905, s. 797

ší reálky studoval na vysokých technických školách v Praze, Vídni a Mnichově. Jeho kariéra v Liberci začala v roce 1887,⁴³ ale poté působil na dolnorakouském stavebním úřadu a v roce 1900 byl jmenován profesorem na průmyslové škole v Salcburku.⁴⁴ Z dob studií měl za sebou mnohé cesty po Evropě, a právě tyto zkušenosti se asi podepsaly na jeho tvůrčím rozhledu. To se projevilo u liberecké školy Františka Josefa (U Soudu 369/8) publikované roku 1892, jejímž spoluautorem byl šéf městského stavebního úřadu inženýr Adolf Kaulfers. V budově se nacházelo několik různých vzdělávacích institucí, čemuž byl chytře a prakticky uzpůsoben vnitřní prostor, například přístup do dívčí školy v mezipatře zajišťoval boční vchod, aby se žáčky nepotkávaly s chlapci z chlapecké školy. Tvůrčí přístup obou architektů lze poznat také z Richterova doprovodného textu, kde např. píše: „Nejdůležitější místností v prostorách školy je učebna! Ve všech dílech lidské tvořivosti je účel ve své proměnlivé podobě prototypem neboli původní buňkou, k níž lze přiřadit i tu nejsložitější stavbu. [...] Stejně jako se například chrám helénského kultu vyvíjel z naosu, zevnitř ven, aby nakonec vyrostl do kolosálních rozměrů sloupového peripteru, tak i ve škole tvoří učebna jádro celku, první stavební formu, která by, kdyby to podmínky

dovolily jinak, tvořila samostatnou malou školu ve spojení s předstíní. Rozměry učeben ve škole císaře Františka Josefa byly podle získaných zkušeností a zákonných norem uvedeny do určitého poměru k počtu žáků.“ Je tedy zřejmé, že autoři nad plány uvažovali nejen z hlediska vnějších forem, ale především s ohledem na funkci tak, aby budova co nejlépe a nejpraktičtěji vyřešila konkrétní místní podmínky. Zamýšleli se dokonce i nad barevným řešením jednotlivých místností z hlediska vhodnosti různých barev pro výuku dětí. Pro průčelí pak zvolili dekorativní styl francouzské renesance, což z budovy činilo jednu z nejpůsobivějších libereckých školních realizací té doby.⁴⁵

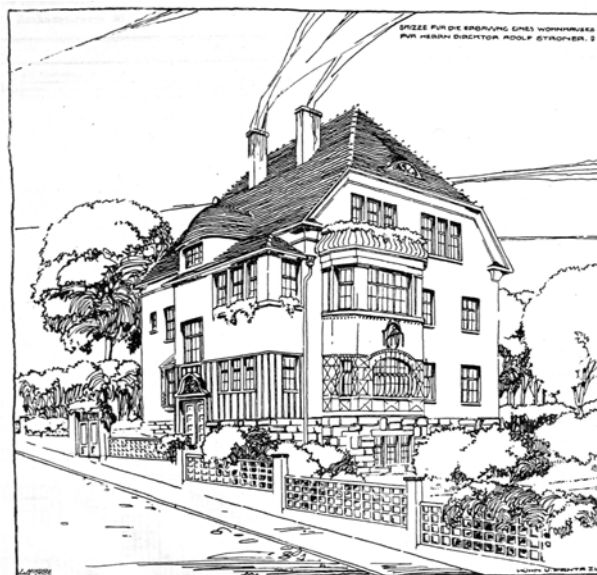
Druhá Richterova publikovaná stavba (1895) je úplně jiného typu i stylu – obchodní a obytný dům Eduarda Klingera (Malé náměstí 292/5, Liberec) představuje ukázkou opulentní severské neorenesance – byť nikoliv cihelné, ale omítané. Nad fasádou se zdvihá „kamenný štít jako dominantní zdůraznění centrálního rizalitu, který svým provedením reprezentuje styl německé renesance. Jeho podoba má konvenovat fasádě a záměrně je zbaven všech klamavých maskování, kterými by se jinak moderní městský dům mohl ozdobit. Místo toho dostala barva prostor, který si zaslouží. [...] Určujícím faktorem pro užití

kamene bylo jednak uvědomění si pomíjivosti litých sochařských děl upevňovaných hřebíky, kolíky a drátem, jednak osobní názor projektanta, že pevná světská stavba by se měla spokojit se střídmejší výzdobou, avšak materiálově ušlechtilou.⁴⁶ Pokud tedy v textu o škole dával Richter najevo svou příslušnost k architektům vyznávajícím účel, zde se hlásí k materiálové pravdivosti a prostotě. Samozřejmě pohled jeho a naší doby na to, co je střídma dekorace, se značně liší. Doprovodný text je však zajímavou ukázkou uvažování mladého architekta devadesátých let 19. století, který se snaží reagovat na aktuální teoretické problémy. Svým způsobem snad jde v obou jeho stavbách o svébytnou reakci na Gottfrieda Sempera a jeho teorie, včetně teorie odívání.⁴⁷ [obr. 4]

Po přelomu století pokračovali v praxi, kdy učitelé průmyslovky publikují své projekty, také architekti Max Kühn (8. 9. 1877 Trutnov – 14. 6. 1944 Liberec) a Heinrich Fanta (26. 8. 1877 Vídeň – 9. 2. 1941 Brno), kteří byli spolužáky z vídeňské techniky a v Liberci pracovali společně, než se Fanta v roce 1925 přestěhoval do Brna. Vzhledem k tomu, že oba architekti jsou již dlouho předmětem zájmu historiků umění a existuje o nich bohatá literatura,⁴⁸ pomínu zde jejich životopisné údaje. V *Der Bautechniker* publikovali jen čtyři projekty. Neobarokně-secesní bytový dům v Trutnově pro E. Zöha, který stával na Horské ulici, je dokladem jejich tvůrčích počátků a hledání vlastního architektonického výrazu (1905).⁴⁹ [obr. 5] Vila pro firmu Steitzig, která byla doposud autorské dvojici připisována jen s otazníkem, je v *Der Bautechniker* jednoznačně označena jako jejich dílo.⁵⁰ Následuje blíže neurčená vila v Liberci (1910), u které zaujme doprovodný text, hovořící o její architektuře a odhalující tak přemýšlení obou architektů: „Co nejuzavřenější půdorys, jasné a výrazné obrysy, které se vyznačují zejména dobře řešenou, ne příliš členěnou střechou, obratné rozmístění okenních otvorů, které je vhodně přizpůsobeno vnitřní dispozici místnosti, a propracování kontrastu mezi klidnou, prázdnou plochou stěn a taškovou střechou, konečně promyšlené rozmístění několika dekorativních prvků: to jsou vodítka, která v ruce architekta s citem pro vkus jistě povedou k cíli.“⁵¹ [obr. 6]

Spíše zajímavostí je projekt dřevostavby garáží ovlivněných „Heimatstilen“ (1911).⁵² Krom těchto projektů přispěl Max Kühn do *Der Bautechniker* také zprávou z liberecké Německočeské výstavy z roku 1906, kde důkladně popsal architekturu jednotlivých pavilonů,⁵³ a je také autorem krátkého pojednání o rusínských náhrobních křížích z Horních Uher z roku 1918, tedy z doby, kdy tam sloužil jako voják. Nákresey předkládá jako vhodnou inspiraci pro vojenské hřbitovy – téma tehdy více než palčivé.⁵⁴

Posledním profesorem liberecké průmyslovky, který do *Der Bautechniker* zaslal svůj projekt, byl Paul Zeh (data neznámá, profesorem od 1904).⁵⁵ Jednalo se o venkovský dům Tugemannových ve Starém Harcově (1909).⁵⁶ Zeh je také autorem plovárny v Novém Boru (1911),⁵⁷ neurčeného rodinného domu v Bendlově ulici v Liberci (1914)⁵⁸ či typizovaných domů v Liebiegově městečku z třicátých let.⁵⁹

6 – Max Kühn a Heinrich Fanta, vila v Liberci, 1910. *Der Bautechniker* 1910, s. 797

Adolf Kaulfers a stavební úřad města Liberce

Podobně jako profesori průmyslové školy se na stránkách *Der Bautechniker* prezentoval již zmíněný inženýr a šéf stavebního úřadu Adolf Kaulfers († před 1925 Liberec), a jeho prostřednictvím tedy i město jako takové. Kaulfers hned v několika číslech publikoval svůj gargantuovský projekt libereckých Dolních kasáren postavených v letech 1891–1893.⁶⁰ Plány doprovodil obsáhlý článek o historii tohoto stavebního typu od antiky přes Vaubana a West Point až do vlastní doby z pera již výše zmíněného Oswalda J. Richtera. Vojenský komplex Kaulfers navrhl jako pavilonový systém budov různého určení (ubytovny pro vojáky, byty pro důstojníky, štáb, stáje, vězení, sklad ad.), seskupených okolo vnitřního výcvikového dvora. Richter o areálu píše: „Nová kasárna [...] se nad svým okolím tyčí jako pevnost, jako vzorová instituce své kategorie a jako nejvýznamnější zájmový objekt města.“ Formálně Kaulfers stavby pojal skutečně „kasárensky“, pevnostně, ve stylu vídeňského Arzenálu, avšak bez režného zdiva. Stylově tak jde o směs tudorských prvků a novorománského slohu, který podle Richtera „nejlépe vystihuje charakter kasáren“. [obr. 7]

V roce 1899 *Der Bautechniker* přinesl plán libereckého sirotčince a dětské opatrovny (Pod Perštýněm 407/3, dnes hospic) s budovou pro ubytování sester pečovatelek (Pod Perštýněm 321/1), vypracovaný „městským stavebním úřadem“ pod Kaulfersovým vedením. V hlavních podlažích byla opatrovna zajímavě členěna na několik „buněk“, sestávajících vždy z dílny, místnosti k hraní, ložnice dětí a kabinetu sestry pečovatelky. Hlavní prostorou byla bezpochyby kaple s neogotickými prvky.

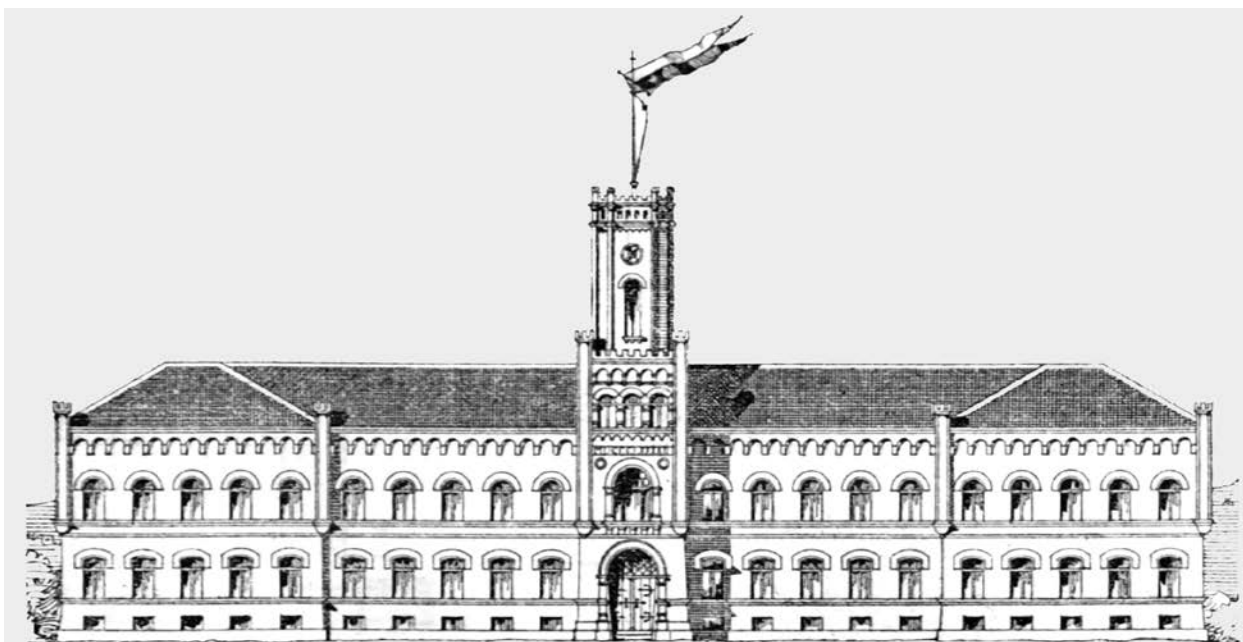
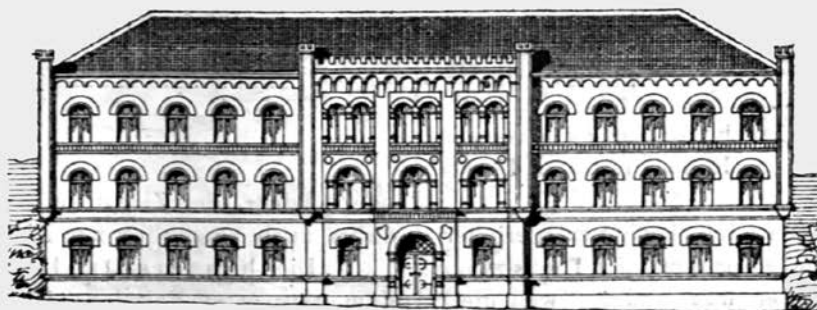

Fig. 2. Hauptfront des Stabsgebäudes.

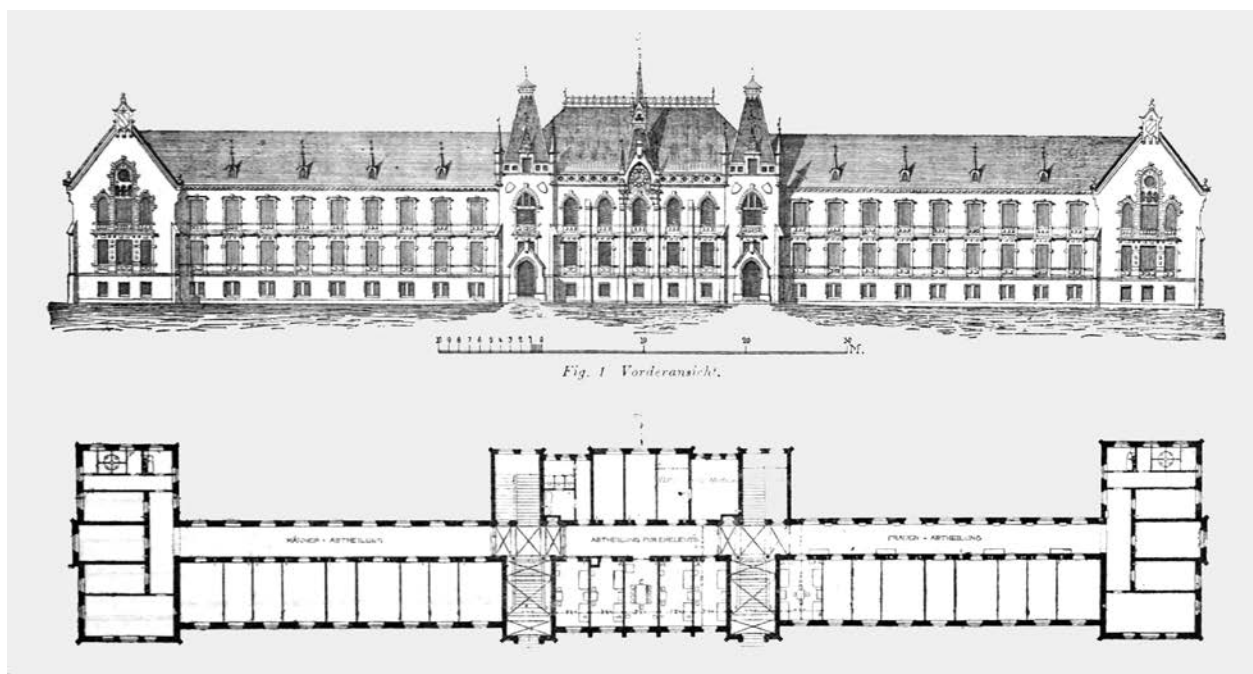
7 – Adolf Kaulfers, Dolní kasárna v Liberci, 1891–1893. *Der Bautechniker* 1892, s. 189

kým žebrovím, její umístění se odráží i na fasádě středního rizalitu velkými okny, nad nimiž se zvedá stupňovitý štít.⁶¹

Na sirotčinec navázala v roce 1901 publikace plánů další velké městské stavby – chudobince (Zeyerova 689/33, dnes domov mládeže), který měl být dokončen již roku 1899.⁶² Podobně jako v předchozím případě i zde byly provozní místnosti v suterénu, velmi se dbalo na pohodlí ubytovaných, proto „se upustilo od vytváření velkých prostor a hlavním úkolem bylo navrhnout místnosti, ve kterých by se chudí lidé, zvyklí na skromné podmínky, mohli cítit jako doma“. Pokoje byly skutečně poměrně malé, pravé křídlo bylo určeno pro muže, levé pro ženy a střed pro manželské páry. Tomu odpovídaly i dva samostatné vchody po stranách hlavního rizalitu. V nejvyšším podlaží byla i zde neogoticky zaklenutá kaple. Zajímavá byla také technická stránka stavby – centrální horkovzdušné vytápění, lehké korkové příčky atd. Podle textu budova „v exteriéru

vykazuje jednodušší formy gotického slohu, který byl podle dostupných možností zachován i v interiéru“. Zajímavé je přitom vyjádření, že „již vnější vzhled budovy vypovídá o jejím účelu“. V druhé polovině 19. století skutečně mnohé zaopatřovací ústavy i nemocnice dostávaly neogotický háv, snad s odkazem na tradici špitálních řádů středověku. Půdorysné rozložení a dispozice navrhli zaměstnanci stavebního úřadu pod Kaulfersovým vedením, je však přímo uvedeno, že „architektonická úprava“ – tedy fasády a vnitřní dekorace – je dílem stavebního adjunkta Rudolfa Simona (data nezjištěna).⁶³ [obr. 8]

K dalším stavbám Adolfa Kaulferse patří městská jatka publikovaná v roce 1909,⁶⁴ která bezpochyby, stejně jako sirotčinec a chudobinec, připravil celý tým úřadu pod vedením svého šéfa a jejichž formální secesní pojetí svědčí o proměně dobové módy a vkusu. Kaulfers byl s ohledem na své postavení jednou z klíčových osobností rozvoje Liberce, právě pod jeho

8 – Adolf Kaulfers a Rudolf Simon, **Městský chudobinec v Liberci**, 1899. *Der Bautechniker* 1901, s. 185

vedením vznikla na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let nová regulace centra města, v roce 1887 vypracoval podklady pro soutěž na radnici,⁶⁵ angažoval se v projektu nerealizované městské galerie atd.⁶⁶ To, že stavební úřad pod jeho vedením prezentoval své architektonické dílo v odborném časopise, ukazuje na ambice, se kterými město tyto stavby budovalo – nejen jako čistě funkční objekty, ale jako skutečnou reprezentativní architekturu.

Stavitelé z Liberce

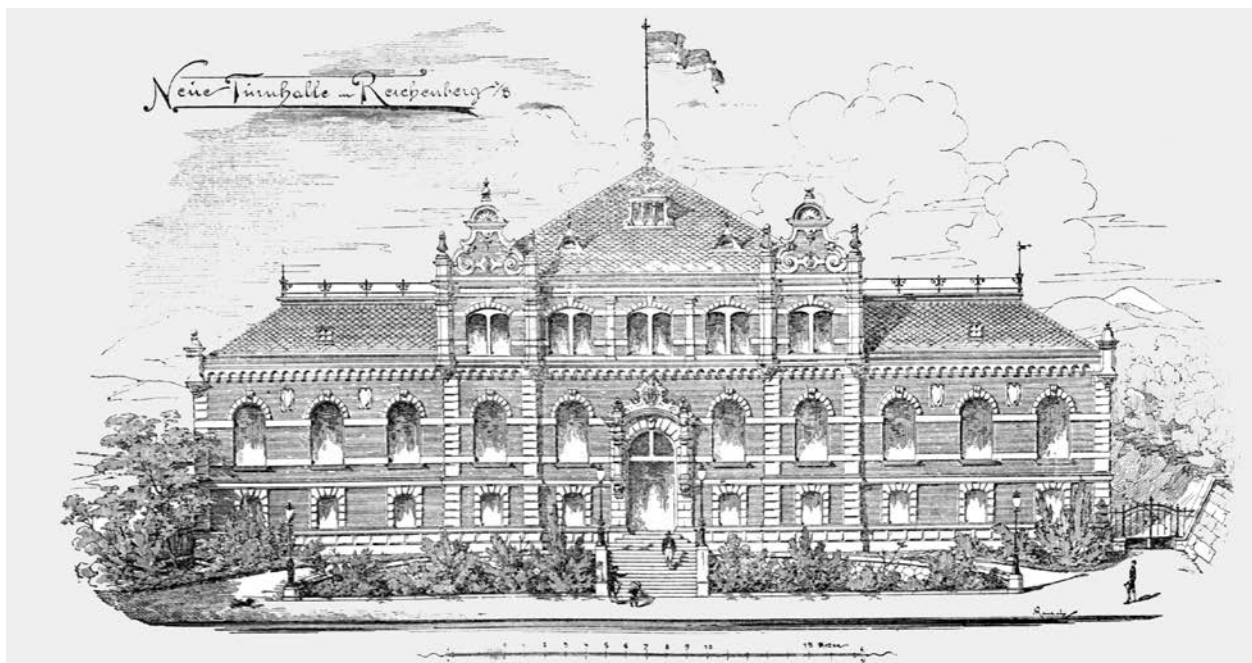
Také soukromí stavitelé provozující své vlastní firmy, tedy jedni z hlavních recipientů časopisu *Der Bautechniker*, v něm uveřejňovali své projekty. Mezi nejvýznamnější stavební podnikatele v Liberci patřil Adolf Bürger (7. II. 1839 Janův Důl, dnes Liberec – 14. 5. 1901 Liberec).⁶⁷ Jako zedník se vyučil se u svého otce a pak v liberecké stavební firmě Antona Ferdinanda Miksche, v roce 1876 složil stavitelské zkoušky a získal koncesi. Jako stavitel realizoval v Liberci výstavbu spořitelny, průmyslovky, nemocniční budovy, tkalcovské školy, Císařských lázní, Dolních kasáren ad., v okolí města pak mnoho dalších budov, z nichž část jeho firma projektovala.⁶⁸ K těm patřil třeba areál kláštera voršilek v Liberci z let 1894–1898⁶⁹ či Frýdlantská okresní spořitelna v Raspenavě.⁷⁰ Bürger se navíc umístil třetí v prestižní architektonické soutěži na radnici ve Frýdlantu.⁷¹

V rámci *Der Bautechniker* publikoval nejdříve budovu dětského domova (Kinderasyl, Gollova 394/4, dnes ZŠ) z roku 1893 na svahu vrchu Jánský kámen. Na tu byla vyhlášena soutěž, v porotě zasedali jako odborníci Franz Xaver Daut a Adolf

Kaulfers a Bürgerův projekt byl vybrán k realizaci. S ohledem na blízký neorománský kostel sv. Vincence z Pauly výše ve svahu kopce byly v soutěži podmínkou „jednoduché a střední formy“, čemuž Bürger vyšel vstříc tím, že stavbu pojal z neomítaných cihel a rovněž v neorománském slohu.⁷²

Podobného materiálového rázu byla i další jeho publikovaná stavba, zároveň rozhodně jedna z nejpозoruhodnějších libereckých realizací té doby – nová tělocvična Turnvereinu ve stylu severské neorenesance.⁷³ Soutěž na ni byla vyhlášena v roce 1892 a budova měla vyřešit nejen potřeby turnerů, ale také poskytnout městu velký sál pro společenské události. Zvítězil projekt Adolfa Bürgera a jeho spolupracovníka Julia Keila († 21. 9. 1920 Liberec),⁷⁴ který byl předním členem Turnvereinu, a dobře tedy znal funkční požadavky i celou situaci. Velký sál měl na jedné straně jakousi apsidu a v patře po celém obvodu galerii s místem pro orchestr. Kromě žebřin, lan na lezení, bradel, kruhů či hrazdy (které se daly snadno demontovat) byl tedy vhodně vybaven právě i pro koncerty, bály nebo přednášky. Součástí byl ještě malý víceúčelový sál, samozřejmě šatny, kanceláře a byt správce budovy. Stavební dozor prováděl profesor Nikolaus Raubal, který v *Der Bautechniker* také plány doprovodil textem,⁷⁵ odborným konzultantem stavby byl přitom jeho kolega profesor Franz Xaver Daut.⁷⁶ [obr. 9]

Teprve po přelomu století Bürgera v uveřejňování projektů následovali další liberečtí stavitelé, předně Josef Schida (1867–1916). Ten je jinak znám v podstatě jen soutěžním projektem na liberecké krematorium z let 1913–1914,⁷⁷ přitom se mezi léty 1904 až 1915 kolegům v monarchii představil skrze takřka dvacet projektů, často soutěžních, určených nejen pro Liberec, ale i pro jiná města v Čechách,

9 – Adolf Bürger a Julius Keil, tělocvična Turnvereinu v Liberci, 1894. *Der Bautechniker* 1894, s. 371

ve Slezsku, na Moravě, v Rakousku, pro Vídeň, Černovice v Bukovině i lokality v Německu. [viz Příloha] Jeho krátký nekrolog v *Der Bautechniker* mimo jiné konstatuje, že „v architektu Schidovi jsme ztratili dobrého přítele, na kterého budeme vždy věrně vzpomínat“.⁷⁸

Schida byl absolventem liberecké průmyslové školy, tedy žákem Dauta a Raubala. Nejdříve byl zaměstnán v kanceláři místního stavitele Ernsta Schäfera⁷⁹ a posléze spolupracoval s Carlem Brücknerem. Právě s ním připravil soutěžní plány pro obecnou školu v Jablonci nad Nisou, za kterou získali druhou cenu,⁸⁰ a na přístavbu sálu ke stělnici v Děčíně, kde byli ze soutěže vyloučeni.⁸¹ Oba projekty pojali ve formách severské neorenesance, nicméně později, když

Schida pracoval sám, se jeho styl proměnil. Z návrhů zmizely historizující detaily a nahradil je geometrizující dekor. Stavbám však zůstaly vysoké střechy, věžičky a často i štíty, také pečlivě vyzděné soklové zdivo z kamenných bloků a portály ozdobené historizujícími reminiscencemi. Neorenesance se tak překlopila ve svěbytný „Heimatstil“ kombinovaný s geometrickou secesí, který v Liberci ostatně nebyl výjimečný.⁸² Doprovodné texty k publikovaným stavbám to však většinou příliš nerozebíraly a typické je vyjádření ve stylu: „Fasády mají velmi jednoduché tvary“, kterého se dostalo např. projektu školy v Bělé v Haliči (dnes Bielsko-Biala v Polsku) z roku 1912.⁸³ Uplatněná stylová poloha se odrazila také v hmotovém a půdorysném rozvržení staveb, většina jich má nesymetrický

10 – Josef Schida, návrh školy ve Schwerinu, 1911. *Der Bautechniker* 1911, s. 729

11 – Josef Schida, domy na Tržním náměstí v Liberci, 1913. *Der Bautechniker* 1913, s. 649

či zalomený půdorys s různě vybíhajícími křídly a rizality a odlišnou výškou jednotlivých částí. U některých návrhů jsou uvedena i jména spolupracovníků, nejspíše zaměstnanců Schidovy firmy.⁸⁴

Většinu publikovaných Schidových návrhů, celkem dvanáct, představují školní stavby a pozoruhodné je, že žádný z nich zřejmě nebyl realizován, protože v soutěžích se neumístily na prvních místech. To platí např. i pro návrhy radnic v Dolních Dunajovicích na Moravě (1913) a v rakouském Rottenmannu (1915).⁸⁵ Výstižně to vlastně omlouvá doprovodný text k soutěžnímu návrhu školy pro Schwerin v Německu z roku 1911, kde se píše: „Projekt zveřejněný v dnešním čísle se vyznačuje velkou jednoduchostí a přehledností; při obrovském počtu 357 návrhů může být přes veškerou snahu porotců téměř náhoda, která ze „správných“ prací získá cenu.“⁸⁶ [obr. 10] V této souvislosti je zajímavé, že texty k projektům psal pravděpodobně sám Josef Schida, tak je to aspoň otevřeně uvedeno u projektu dívčího lycea pro Černovice v Bukovině (1912), přičemž forma a styl textu je shodná s popisy dalších jeho staveb.⁸⁷

To, že Schidova kancelář obesílala soutěže nejen po celé monarchii, ale i v Německu, stejně jako hojně publikování vlastně neúspěšných projektů, je jednak dokladem značného sebevědomí, jednak ukázkou sebepropagace. Právě skrze ukázkou své práce na titulní straně *Der Bautechniker* totiž Schida mohl snadno oslovit potenciální zákazníky a šířit tak povědomí o své firmě a svých schopnostech. Jediným bezpečně realizovaným projektem Schidovy kanceláře z *Der Bautechniker* (1913) je ovšem fronta domů na jihozápadní straně Tržního náměstí v Liberci (čp. 860/I, 881/2, 902/3 a zřejmě i 909/4). Od projektu se třetí a čtvrtý dům poněkud liší, pátý a šestý byly představeny jen půdorysem a již nebyly realizovány.⁸⁸ [obr. 11]

Na stránkách *Der Bautechniker* se mimo výše uvedené tvůrce dostalo pozornosti ještě několika libereckým projektům. [viz Příloha] Z nich se patří zmínit především o poměrně obsáhlých a přílohami doplněných zprávách o vilové kolonii

Obecně prospěšné stavební společnosti (Die Gemeinnützige Baugesellschaft) vedené libereckým architektem Ernstem Schäferem,⁸⁹ mezi nimiž byly například i další realizace Franze Xavera Dauta.⁹⁰

Závěr

Lze tedy nějak shrnout materiál nastíněný a představený v tomto článku? V Liberci působící architekti, kteří do *Der Bautechniker* zasílali své projekty, byli výše rozděleni do tří skupin – profesori průmyslové školy, tvůrci spjatí se stavebním úřadem a živnostníci. Pro každou z těchto kategorií by samozřejmě bylo možné hypoteticky zdůvodnit, proč vlastně své projekty a stavby publikovali. U architektů-profesorů se jednalo o přirozenou součást jejich učitelského povolání, která jednak měla jistě pedagogický přesah, jednak přispívala ke zviditelnění školy. Že šlo o běžnou praxi dokládají mnohé příklady – také Ludwig Tremmel z plzeňské průmyslovky otiskl v *Der Bautechniker* hned několik svých návrhů,⁹¹ Germano Wanderley z průmyslovky v Brně publikoval v roce 1904 dokonce v *Der Architekt*⁹² a také jejich čeští kolegové se činili, byť samozřejmě na jiných platformách.⁹³ Architekti působící na stavebních úřadech, ať se jejich funkce jmenovala jakkoliv, publikovali o něco méně. Podobně jako liberecký Adolf Kaulfers se např. projektem městské hasičské zbrojnice v *Der Bautechniker* prezentoval stavební úřad Moravské Ostravy vedený Oskarem Mratschekem,⁹⁴ brněnský úřad skrze školní projekt od stavebního rady Johanna Langa⁹⁵ a vídeňský úřad některými projekty svého vrchního inženýra Friedricha Paula.⁹⁶ V českém *Technickém obzoru* uplatnil své plány mimo jiné Karel Hajný, městský inženýr na Smíchově.⁹⁷ Zde lze předpokládat vedle ambicí samotných architektů také apel městské správy na propagaci obce a významných počínů, které financovala. O třetí skupině – soukromých architektech a jejich firmách – a jejich pohnut-

kách se netřeba zmiňovat. Právě oni plnili stránky všech odborných časopisů svými projekty nejhojněji, protože se jednalo o přirozenou možnost vlastní propagace, reklamy

a šance oslovit potenciální zákazníci. Ve všech případech se však také jednalo o naplnění osobních ambicí jednotlivých architektů.

Příloha

Seznam článků z časopisu *Der Bautechniker* z období 1885–1915 s projekty staveb pro Liberec a s projekty od architektů v Liberci usazených

Rok	autor projektu	název článku
1885	Franz Xaver Daut	Familienhaus am Lande, s. 515–516
1886	Nikolaus Raubal	Landhaus für eine kleine Familie, s. 109
	Gustav Sachers st. a Franz Gärtner	Bau der k. k. höheren Webeschule in Reichenberg, s. 121–123
	Franz Xaver Daut	Grabmal der Familien „Hittmann“ in Wiesenthal, s. 303
1887	Franz Xaver Daut	Familienhaus in Reichenberg, s. 313–314
1888	Karl König	Bau der neuen Synagoge in Reichenberg, s. 121–122
1889	Franz Xaver Daut	Neubau einer Turnhalle in Trautenau, s. 227–228
	Nikolaus Raubal	Landhaus bei Prag, s. 511–512
1890	Hans Miksch a Julian Niedzielski	Neues Sparcassa-Gebäude in Reichenberg, s. 67–68
	Paul Wagler a Edmund Trossin	Die neue Schule in Maffersdorf (bei Reichenberg), s. 751–753
1891	Wilhelm Martens	Neues Gebäude der Reichenberger Bank (Filiale der Böhm. Union-Bank), s. 581–582
	Richard Jordan	Kirche des Asyls Johannesstein bei Reichenberg in Böhmen, s. 843–845
1892	Adolf Kaulfers a Oswald Julius Richter	Die Kaiser Franz Josefs-Schule in Reichenberg, s. 81–83, 97–100
	Adolf Kaulfers	Die neue Infanterie-Kaserne zu Reichenberg in Böhmen, s. 169–171, 189–190, 229–230, 249–250
	Franz Xaver Daut	Fronleichnams-Altar in Reichenberg, s. 453
	Franz Xaver Daut	Villa eines Fabrikdirectors C. Stolz, s. 673–674
	Artur Brausewetter	Der Aussichtsturm „Stefanshöhe“ bei Prichowitz, s. 809
	Franz Xaver Daut	Landhaus der Oberforstmeister R. v. Devan, s. 849–850
1893	Adolf Bürger	Kinder-Asyl des Vincenz-Vereines in Reichenberg, s. 329–330
1894	Adolf Bürger a Julius Keil	Die Neue Turnhalle zu Reichenberg in Böhmen, s. 371–372
	Franz von Neumann	Das Rathaus zu Reichenberg, s. 773–775, 791–792
	kolektiv architektů	Die Gemeinnützige Baugesellschaft in Reichenberg, s. 881–883, 897–898
1895	Nikolaus Raubal	Einfamilienhaus, s. 88
	Oswald Julius Richter	Das Wohn- und Geschäftshaus Eduard Klinger in Reichenberg, s. 251–253
1895	Nikolaus Raubal	Concurrenzproject zu einem Volks- und Bürgerschul-Gebäude Schatzlar bei Trautenau, s. 275–276
	kolektiv architektů	Die Gemeinnützige Baugesellschaft in Reichenberg, s. 721–722, 739–740
1896	Franz Xaver Daut	Krieger-Denkmal auf dem Friedhofe Alt-Habendorf, s. 631–632
1898	Friedrich Ohmann a Hans Grisebach	Das Nordböhmisches Gewerbemuseum in Reichenberg, s. 129–131, 149–150 a příloha.
	Franz Xaver Daut	Wohnhaus Daut in Reichenberg, s. 257–261
	autor neurčen	Das neue „Volks-Brausebad“ in Reichenberg, s. 345–348
	Franz Xaver Daut	Die k. k. Staatsgewerbeschule in Reichenberg, s. 677–680, 701–703
1899	Adolf Kaulfers	Kinderbewahr und Waisenanstalt in Reichenberg, s. 1161–1164
1901	Adolf Kaulfers	Das neue Armenversorgungshaus in Reichenberg i. B., s. 185–188
1904	Josef Schida a Carl Brückener	Konkurrenz-Projekt für eine zehnklassige Volksschule in Gablonz a. N. II. Preis, s. 797–798

Rok	autor projektu	název článku
	Josef Schida a Carl Brückener	Konkurrenz-Entwurf für einen Saalbau in Tetschen a. d. Elbe, s. 901–903
	Josef Schida	Aussichtswarte am Schwarzbrunnberge, s. 973–976 a příloha
1905	Max Kühn a Heinrich Fanta	Geschäfts- und Wohnhaus E. Zöh in Trautenau, s. 797–799
1906	Max Kühn a Heinrich Fanta	Einfamilienhaus in Reichenberg, s. 149–150 a příloha
	Leopold Schulz	Entwurf für die Anlage eines Bezirks-Siechenhauses von Reichenberg-Maffersdorf, s. 261–263 a příloha
	kolektiv architektů	Die deutsch-böhmische Ausstellung Reichenberg 1906, s. 733–736, 757–759
1908	Adolf Kaulfers	Der neue städtische Schlachthof in der Stadt Reichenberg, s. 357–360, 377–388, tab. 19
1909	Paul Zeh	Landhaus Tugemann in Harzdorf bei Reichenberg, s. 173–174, tab. 10
	Josef Schida	Konkurrenzprojekt zu einem Schulhaus in Atzgersdorf, s. 477–478, tab. 25
	Josef Schida	Konkurrenzprojekt zu einer Knabenbürgerschule in Eger, s. 597–598, tab. 31
	Josef Schida	Amtsgebäude der Bezirksvertretung in Kaaden, s. 841–842, tab. 44
	Josef Schida	Konkurrenzprojekt zu einer Knabenbürgerschule in Eger, s. 953–955, tab. 50
1910	Josef Schida	Konkurrenzprojekt für eine Realschule in Kufstein, s. 421–423, tab. 22
	Josef Schida	Konkurrenzprojekt für eine Doppel-Volksschule in Urfahr bei Linz, s. 709–713, tab. 30
	Max Kühn a Heinrich Fanta	Villa in Reichenberg, s. 973–974, tab. 52
1911	Max Kühn a Heinrich Fanta	Automobil-Garage in Reichenberg, s. 459–460
	Josef Schida	Wettbewerb: Neubau einer Knabenschule in Schwerin, s. 729–730, tab. 31
	Karl Bielek	Projekt für das Einfamilienhaus, s. 1029–1030
	Josef Schida	Wettbewerb: Neubau einer Knabenschule in Schwerin, s. 1073–1075, tab. 4
1912	Josef Schida	Wettbewerb: Schule in Biala, s. 387–390, tab. 16
	Josef Schida	Wettbewerb: Mädchen-Lyzeum für Czernowitz, s. 683–685, tab. 28
1913	Josef Schida	Villa in Liebenau, s. 513–514, tab. 23
	Josef Schida	Wohn- und Geschäftshausgruppe in Reichenberg, Rudolfsstraße, s. 649–652, tab. 28
	Josef Schida	Wettbewerb: Rathaus und Sparkassa für Unter-Tannowitz. Mähren, s. 953–956, tab. 42
1914	Josef Schida	Wettbewerb: Volksschule für Weipert, Böhmen, s. 41–43, tab. 6
	Josef Schida	Wettbewerb: Zunfthaus in Bielitz, s. 637–638, tab. 34
	Josef Schida	Wettbewerb: Feuerbestattungshalle für Reichenberg, s. 725–726, tab. 43
1915	Josef Schida	Wettbewerb: Mittelschulgebäude für Schönichel-Oderberg, s. 121–122, tab. 16
	Josef Schida	Wettbewerb: Rathaus in Rottenmann, s. 257–258, tab. 33

Původ snímků – Photographic credits: 1: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1898&page=269&size=45>; 2: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1898&page=719&size=45>; 3: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1895&page=92&size=45>; 4: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1895&size=45&page=253>; 5: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1905&page=853&size=45>; 6: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1910&page=1085&size=45>; 7: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1892&size=45&page=189>; 8: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1901&page=167&size=45>; 9: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1894&size=45&page=374>; 10: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1911&page=791&size=45>; 11: ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bau&datum=1913&page=707&size=45>

Poznámky:

* Článek vznikl v rámci projektu *Hledání identity. Architektura českých Němců 1891–1918* (GA18-04816S), podpořeném Grantovou agenturou České republiky.

¹ Richard Staudinger, Dr. Leopold Berg †, *Der Bautechniker* XXIX, 1909, s. 61.

² [Úvodní slovo], *Der Bautechniker* 1880, Probenummer, s. 1.

³ Obrazovou přílohu této studie záměrně tvoří skeny přímo z *Der Bautechniker* a nic jiného, čtenáři tak může přiblížit, jaké dojmy mohli mít z vizuální podoby časopisu jeho předchůdci před více jak sto lety.

⁴ [Úvodní slovo], *Technický obzor* I, 1893, s. 1.

⁵ Jan Randáček, Liberecká architektura v letech 1895–1938, *Umění* XLVII, 1999, s. 528–536. – Michaela Marek, *Kunst und Identitätspolitik: Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*, Köln – Weimar – Wien 2004. – Jan Mohr, *Období historismu v Liberci, Liberec. Ročenka liberecké architektury*, 2009, č. 5, s. 18–25. – Jaroslav Zeman, *Liberec. Urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*, Liberec 2011. – Věra Laštovičková, *Cizí dům? Architektura českých Němců 1848–1891 / Ein fremdes Haus? Die Architektur der Deutschböhmen 1848–1891*, Praha 2015. – Jaroslav Zeman, „Mosty do minulosti“. Specifika architektury českých Němců a její inspirační zdroje na příkladu severních Čech, *Umění* LXIX, 2021, s. 2–22. – Jan Galeta, *The Architecture of the Bohemian Germans / Architektura českých Němců*, in: Jindřich Vybíral (ed.), *The Strength and Future of the Nation Is National Identity / Síla i budoucnost jest národu národnost*, Praha 2021, s. 526–567.

⁶ S čestnou výjimkou Ferdinand Seibt (ed.), *Böhmen im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus zur Moderne*, Berlin – Frankfurt am Main 1996.

⁷ Třeba soutěž na muzeum publikoval např. *Der Architekt*, viz v. F. [Ferdinand von Fellner-Feldegg], *Die Concurrenz um das Nordböhmisches Gewerbe-Museum in Reichenberg*, *Der Architekt*, 1896, s. 13–16, 20, 37, tab. 25, 27–31, 35–36, 73–74. – V *Der Bautechniker* vyšla v roce 1888 synagoga podle plánů Karla Königa (1841–1915), 1890 spořitelna od ateliéru Miksch & Niedzielski, 1891 filiálka banky Union od německého architekta Wilhelma Martense (1842–1910) a kostel sv. Vincence z Pauly architekta Roberta Jordana, v roce 1894 radnice Franze von Neumanna (1844–1905) a 1898 muzeum podle Friedricha Ohmanna (1858–1927) a Hanse Grisebacha (1848–1904). [viz Příloha]

⁸ Miroslav Franěk – Josef Šorm, *125 let státní průmyslové školy v Liberci*, Liberec 2001, s. 63.

⁹ † K. k. Baurat F. X. Daut, *Der Bautechniker* XXII, 1902, s. 10. – Srov. PV [Pavel Vlček], heslo Daut, František Xaver, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 130.

¹⁰ Kundmachung, *Wiener Zeitung*, 1877, č. 164, s. 1.

¹¹ Reichenberg, *Der Bautechniker* XV, 1895, s. 538.

¹² Wien, *Prager Abendblatt*, 1900, č. 98, 28. 4., s. 3.

¹³ Reichenberg, *Nordböhmisches Volksblatt* XI, 1883, č. 28, 3. 6., s. 3.

¹⁴ F. X. D. [F. X. Daut], Bau der k. k. höheren Webeschule in Reichenberg, *Der Bautechniker* VI, 1886, s. 121–123. – F. X. D. [F. X. Daut], Bau der neuen Synagoge in Reichenberg, *Der Bautechniker* VIII, 1888, s. 121–122.

¹⁵ Neues Gebäude der Reichenberger Bank (Filiale der Böhm. Union-Bank), *Der Bautechniker* XI, 1891, s. 581–582.

¹⁶ In der neuen Sparcassa, *Prager Tagblatt* XV, 1891, č. 270, 2. 10., s. 5.

¹⁷ *Elfter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1886–1887*, Reichenberg 1887, s. 15.

¹⁸ *Neunzehnter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1894–1895*, Reichenberg 1895, s. 21.

¹⁹ Das Rathaus zu Reichenberg, *Der Bautechniker* XIV, 1894, s. 791–792.

²⁰ Landhaus der Oberforstmeister R. v. Devan, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 849–850.

²¹ Srov. např. činnost vídeňského Cottage-Vereinu založeného již roku 1875, viz Heidi Brunnbauer, *Im Cottage vor Währing/Döbling... Interessante Häuser – interessante Menschen* I–III, Wien 2003, 2006, 2009. – Astrid Göttche, *Wiener Villengärten zwischen Historismus und Moderne. Eine Untersuchung anhand ausgewählter Beispiele* (diplomová práce), Universität Wien, Wien 2008.

²² Villa eines Fabriksdirectors C. Stolz, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 673–674.

²³ Wohnhaus Daut in Reichenberg, *Der Bautechniker* XVIII, 1898, s. 257–261.

²⁴ Franěk – Šorm (pozn. 8), s. 8. – Roman Karpaš, *Kniha o Liberci*, Liberec 2004, s. 232.

²⁵ K. k. Staatsgewerbeschule in Reichenberg, *Der Bautechniker* XIII, 1893, s. 589. – Der Ausbau der Hauptgebäudes der Anstalt, *Neunzehnter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1894–1895*, Reichenberg 1895, s. 42. – Der Ausbau des Hauptgebäudes der Anstalt, *Zwanzigster Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1895–1896*, Reichenberg 1896, s. 32–33. – Der Ausbau des Hauptgebäudes der Anstalt, *Einundzwanzigster Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1896–1897*, Reichenberg 1897, s. 35–36. – Das Neue Hauptgebäude der Anstalt, *Zweiundzwanzigster Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1897–1898*, Reichenberg 1898, s. 1–10.

²⁶ Die k. k. Staatsgewerbeschule in Reichenberg, *Der Bautechniker* XVIII, 1898, s. 677–680, 701–703.

²⁷ *Elfter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1886–1887*, Reichenberg 1887, s. 16.

²⁸ *Einundzwanzigster Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1896–1897*, Reichenberg 1897, s. 15.

²⁹ Neubau einer Turnhalle in Trautenau, *Der Bautechniker* IX, 1889, s. 227–228.

³⁰ K muzeu viz Jan Mohr, Severočeské muzeum na cestě k nové budově, *Liberec. Ročenka liberecké architektury*, 2009, č. 5, s. 26–33. – Zeman, *Liberec* (pozn. 5), s. 55–56. – Jindřich Vybíral, *Friedrich Ohmann. Objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách / Friedrich Ohmann. Die Entdeckung des Barocks und die Anfänge der modernen Architektur in Böhmen*, Praha 2013, s. 193–203. – Idem, Ohmann versus Grisebach. Der Streit um das Urheberrecht im Jahre 1897, *Umění* LXI, 2013, s. 221–231.

³¹ Der Aussichtsturm „Stefanshöhe“ bei Prichowitz, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 809.

³² Pavel Zatloukal, *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*, Brno 2006, s. 131, 135, 163.

³³ Anton Franz Ressel, *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land II*, Reichenberg 1903–1905, s. 41.

³⁴ Ernennung, *Teplitz-Schöner Anzeiger* 48, 1903, č. 152, 23. 12., s. 4. – *Jahresbericht der k. k. Staatsgewerbeschule in Reichenberg für das Schuljahr 33*, 1908–1909, č. 1, s. 4.

³⁵ Wien, *Prager Abendblatt* 43, 1909, č. 187, 17. 8., s. 3.

³⁶ Gablonz, *Der Bautechniker* XVI, 1896, s. 4.

³⁷ Wettbewerbe, *Monatsschrift „Wiener Bauhütte“* 11, 1908, č. 2, s. 5–6.

³⁸ *Zwanzigster Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1895–1896*, Reichenberg 1896, s. 10–11.

³⁹ Landhaus bei Prag, *Der Bautechniker* IX, 1889, s. 511–512.

⁴⁰ Landhaus für eine kleine Familie, *Der Bautechniker* VI, 1886, s. 109. – Einfamilienhaus, *Der Bautechniker* XV, 1895, s. 88.

⁴¹ Concurrenzprojekt zu einem Volks- und Bürgerschul-Gebäude Schatzlar bei Trautenau, *Der Bautechniker* XV, 1895, s. 275–276.

⁴² *Neunzehnter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1894–1895*, Reichenberg 1895, s. 22.

⁴³ *Elfter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1886–1887*, Reichenberg 1887, s. 10.

⁴⁴ Ernennungen, *Österreichische Monatsschrift für den öffentlichen Baudienst* VI, 1900, č. 12, s. 1.

⁴⁵ Oswald J. Richter, Die Kaiser Franz Josefs-Schule in Reichenberg, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 81–83, 97–100.

⁴⁶ Oswald J. Richter, Das Wohn- und Geschäftshaus Eduard Klinger in Reichenberg, *Der Bautechniker* XV, 1895, s. 251–253.

⁴⁷ Viz Gottfried Semper, *Der Stil in den technischen u. tektonischen Künsten, oder, Praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, München 1863. – Srov. Harry Francis Mallgrave, *Gottfried Semper. Architect of the Nineteenth Century*, New Haven 1996. – Mari Hvattum, *Gottfried Semper and the Problem of Historicism*, Cambridge 2004.

⁴⁸ Krom textů zmíněných v pozn. 5 především Jan Dostalík, *Max Kühn* (diplomová práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2008. – Jindřich Vybíral, U „druhého“ proudu brněnské kultury – Heinrich Fanta a další, *Bulletin Moravské galerie* 49, 1993, s. 100–103. – Jiří Kroupa, Architekti z okruhu

- Německé vysoké školy technické v Brně, in: Jiří Kroupa – Petr Pelčák – Ivan Wahla (edd.), *Brněnští němečtí architekti*, Brno 2012, s. 10–26 (zde i soupis díla Heinricha Fanty, s. 94–95).
- ⁴⁹ Geschäfts- und Wohnhaus E. Zöh in Trautenau, *Der Bautechniker* XXV, 1905, s. 797–799.
- ⁵⁰ Einfamilienhaus in Reichenberg, *Der Bautechniker* XXVI, 1906, s. 149–150. Byť zde není uveden objednatel, Adolf Horn, o kterém se spekulovalo jako o autorovi, je zde udán coby provádějící stavitel. Srov. Dostalík (pozn. 48), s. 16.
- ⁵¹ Villa in Reichenberg, *Der Bautechniker* XXX, 1910, s. 973–974.
- ⁵² Automobil-Garage in Reichenberg, *Der Bautechniker* XXXI, 1911, s. 459–460.
- ⁵³ Die deutsch-böhmische Ausstellung Reichenberg 1906, *Der Bautechniker* XXVI, 1906, s. 733–736, 757–759. Srov. Anna Habánová (ed.), *Německočeská výstava Liberec 1906*, Liberec 2016.
- ⁵⁴ Max Kühn, Ruthenische Grabkreuze, *Der Bautechniker* XXXVIII, 1918, s. 233–234.
- ⁵⁵ Personal-Nachrichten, *Der Bautechniker* XXIV, 1904, s. 848.
- ⁵⁶ Landhaus Tugemann in Harzdorf bei Reichenberg, *Der Bautechniker* XXIX, 1909, s. 173–174.
- ⁵⁷ Haida, *Der Bautechniker* XXXI, 1911, s. 988.
- ⁵⁸ Reichenberg, *Der Bautechniker* XXXIV, 1914, s. 438.
- ⁵⁹ Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 83.
- ⁶⁰ Oswald J. Richter, Die neue Infanterie-Kaserne zu Reichenberg in Böhmen, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 169–171, 189–190, 229–230, 249–250. – Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 54.
- ⁶¹ Kinderbewahr- und Waisenanstalt in Reichenberg, *Der Bautechniker* XIX, 1899, s. 1161–1164.
- ⁶² Srov. Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 63.
- ⁶³ Das neue Armenversorgungshaus in Reichenberg i. B., *Der Bautechniker* XXI, 1901, s. 185–188.
- ⁶⁴ Der neue städtische Schlachthof in der Stadt Reichenberg, *Der Bautechniker* XXIX, 1908, s. 357–360, 377–388.
- ⁶⁵ Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 11, 49. – Miloslava Melanová, Průmyslové a politické centrum v monarchii, in: Miloslava Melanová et al., *Liberec*, Praha 2017, s. 151–256, zde s. 192, 197.
- ⁶⁶ Anna Habánová, Plánovaná novostavba galerijní budovy v Liberci v první polovině 20. století, *Fontes Nissae* 11, 2010, č. 1, s. 75–107.
- ⁶⁷ Firma i po jeho smrti dále existovala v rukou potomků. Srov. Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 63, 100.
- ⁶⁸ † Baumeister Adolf Burger, *Der Bautechniker* XXI, 1901, s. 485.
- ⁶⁹ Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 59.
- ⁷⁰ Zuzana Lauerová, *Architektura peněžních ústavů v severních Čechách v období 1880–1948* (diplomová práce), FF UPCE, Pardubice 2015, s. 37.
- ⁷¹ Kundmachung, *Der Bautechniker* XI, 1891, s. 461.
- ⁷² Kinder-Asyl des Vincenz-Vereines in Reichenberg, *Der Bautechniker* XIII, 1893, s. 329–330.
- ⁷³ Ressel (pozn. 29), s. 82. – Jiří Křížek, Tělocvična německého tělocvičného spolku v Liberci, in: Rostislav Švácha (ed.), *Naprej! Česká sportovní architektura 1567–2012*, Praha 2012, s. 72.
- ⁷⁴ Sterbefall, *Reichenberger Zeitung* 61, 1920, č. 219, 22. 9., s. 3.
- ⁷⁵ Nikolaus Raubal, Die Neue Turnhalle zu Reichenberg in Böhmen, *Der Bautechniker* XIV, 1894, s. 371–372.
- ⁷⁶ *Elfter Jahres-Bericht der k. k. Staatsgewerbeschule zu Reichenberg 1886–1887*, Reichenberg 1887, s. 15.
- ⁷⁷ Markéta Večeřáková, Krematoria v české architektuře 10.–30. let 20. století. Jejich historie, architektura a ideový obsah, *Umění* 47, 1997, s. 72–92. – Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 66. – Wettbewerb: Feuerbestattungshalle für Reichenberg, *Der Bautechniker* XXXIV, 1914, s. 725–726, tab. 43.
- ⁷⁸ † Architekt Josef Schida, *Der Bautechniker* XXXVI, 1916, s. 120.
- ⁷⁹ K němu Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 67.
- ⁸⁰ Konkurrenz-Projekt für eine zehnklassige Volksschule in Gablonz a. N. II. Preis, *Der Bautechniker* XXIV, 1904, s. 797–798.
- ⁸¹ Konkurrenz-Entwurf für einen Saalbau in Tetschen a. d. Elbe, *Der Bautechniker* XXIV, 1904, s. 901–903.
- ⁸² Srov. Zeman, Liberec (pozn. 5), např. s. 74. – Zeman, „Mosty do minulosti“ (pozn. 5).
- ⁸³ Wettbewerb: Schule in Biala, *Der Bautechniker* XXXII, 1912, s. 387–390.
- ⁸⁴ Např. H. Porst u projektu školy pro Kufstein v Rakousku, Konkurrenzprojekt für eine Realschule in Kufstein, *Der Bautechniker* XXX, 1910, s. 421–423.
- ⁸⁵ Wettbewerb: Rathaus und Sparkassa für Unter-Tannowitz. Mähren, *Der Bautechniker* XXXIII, 1913, s. 953–956. – Wettbewerb: Rathaus in Rottenmann, *Der Bautechniker* XXXV, 1915, s. 257–258.
- ⁸⁶ Wettbewerb: Neubau einer Knabenschule in Schwerin, *Der Bautechniker* XXXI, 1911, s. 729–730.
- ⁸⁷ Wettbewerb: Mädchen-Lyzeum für Czernowitz, *Der Bautechniker* XXXII, 1912, s. 683–685.
- ⁸⁸ Wohn- und Geschäftshausgruppe in Reichenberg, Rudolfsstraße, *Der Bautechniker* XXXIII, 1913, s. 649–652.
- ⁸⁹ Srov. Zeman, Liberec (pozn. 5), s. 67.
- ⁹⁰ Die Gemeinnützige Baugesellschaft in Reichenberg, *Der Bautechniker* XIV, 1894, s. 881–883, 897–898. – Die Gemeinnützige Baugesellschaft in Reichenberg, *Der Bautechniker* XV, 1895, s. 721–722, 739–740.
- ⁹¹ Např. Konkurrenzprojekt zu einer katholischen Kirche in Bodenbach, *Der Bautechniker* XXX, 1910, s. 529–532.
- ⁹² Entwurf für die höhere Handelsschule in Brünn, *Der Architekt* V, 1899, s. 24, tab. 37.
- ⁹³ Např. Josef Podhajský z pražské průmyslovky, viz Zimní zahrada v zámeckém parku v Kopidlně, *Technický obzor* II, 1894, s. 287–289.
- ⁹⁴ Feuerlöschrequisiten-Depöt und Kaserne in Mährisch-Ostrau, *Der Bautechniker* XII, 1892, s. 889–891.
- ⁹⁵ Die neue Doppel-Volksschule „Dornrössel“ in Brünn, *Der Bautechniker* XXVII, 1907, s. 213–215.
- ⁹⁶ Ten publikoval nejen v *Der Bautechniker*, ale také v dalších časopisech, viz Diego Caltana, heslo Friedrich Paul, web *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, <http://www.architektenlexikon.at/de/1204.htm> (vyhledáno 23. 7. 2021).
- ⁹⁷ Kaple na městském hřbitově smíchovském, *Technický obzor* II, 1894, s. 201–202.

SUMMARY

***Der Bautechniker* magazine (1880–1921) and the architecture of Liberec**

Jan Galeta

The *Der Bautechniker* journal was published in Vienna from 1880–1921, and although it was more of a technical magazine, architecture had an important place on its pages. Over the course of forty years, it presented a large number of construction projects from across the entire Danubian monarchy. As the journal also served as an official platform for certain technical associations (not only) in Bohemia and Moravia, local artists also published their works in it, the vast majority of them German-speaking. Of the many such projects, the present study has focused only on architects and builders from Liberec (Reichenberg) – a city that was in part considered the unofficial provincial capital of the Czech Germans, and which was also one of the local centres of architecture. A number of artists connected with the Liberec milieu published their projects in the *Der Bautechniker* journal. On the one hand, these were professors at the local State Industrial School (Staatsgewerbeschule), Franz Xaver Daut, Artur Brausewetter, Nikolaus Raubal, Oswald Julius Richter, Max Kühn and Heinrich Fanta, Paul Zeh. Projects for villas

and family houses, but also for town houses, were the most often presented, with Franz X. Daut also publishing his plans for the complex of the Industrial School where he taught. The second group of contributors is the Liberec Building Authority, represented especially by its head, Adolf Kaulfers. Logically, these were mainly large city school and social buildings (an orphanage, workhouse), but also, for example, the site of a slaughterhouse.

The third group of Liberec contributors to the *Der Bautechniker* journal was formed of self-employed architects and builders, the owners of design companies and studios. Among them we find Adolf Bürger, the owner of one of the largest local construction companies, who designed the Turnverein gymnasium in Liberec, and Josef Schida, who published over twenty of his unrealized projects, with which he participated in tenders throughout Central Europe. *Der Bautechniker* however, presented not only construction projects, but also reports from tenders, reports on new buildings, as well as society and personal reports, such as obituaries. It can thus (of course, together with other periodicals of the day) be used as a source not only for learning about architectural output, but also about the social role of individual architects. In any case, the presentation of various projects through a journal, subscribed to throughout the monarchy by colleagues from the same industry, served as a logical option for self-presentation by individual artists, or (e. g. in the case of the Building Authority) their employers.

Figures: **1** – Franz Xaver Daut, **Own villa in Liberec**, 1896–1897. *Der Bautechniker* 1898, p. 257; **2** – Franz Xaver Daut, **State Industrial School in Liberec**, 1894–1897. *Der Bautechniker* 1898, p. 701; **3** – Nikolaus Raubal, **Family house**, 1895. *Der Bautechniker* 1895, p. 88; **4** – Oswald Julius Richter, **Eduard Klinger commercial and residential building in Liberec**, 1895. *Der Bautechniker* 1895, p. 251; **5** – Max Kühn and Heinrich Fanta, **E. Zöh apartment building in Trutnov**, 1905. *Der Bautechniker* 1905, p. 797; **6** – Max Kühn and Heinrich Fanta, **Villa in Liberec**, 1910. *Der Bautechniker* 1910, p. 797; **7** – Adolf Kaulfers, **Lower barracks in Liberec**, 1891–1893. *Der Bautechniker* 1892, p. 189; **8** – Adolf Kaulfers and Rudolf Simon, **Municipal workhouse in Liberec**, 1899. *Der Bautechniker* 1901, p. 185; **9** – Adolf Bürger and Julius Keil, **Turnverein gymnasium in Liberec**, 1894. *Der Bautechniker* 1894, p. 371; **10** – Josef Schida, **Design for school in Schwerin**, 1911. *Der Bautechniker* 1911, p. 729; **11** – Josef Schida, **Houses on the Market Square in Liberec**, 1913. *Der Bautechniker* 1913, p. 649